LEXIKÁLNO-SÉMANTICKÁ CHARAKTERISTIKA APELATÍVA *HÁJ* A PROPRÍÍ *HÁJ* VO VZŤAHU K ARCHEOLOGICKÝM NÁLEZISKÁM (ARCHEOLOGICKÁ LOKALITA A MOTIVÁCIA JEJ NÁZVU Z HISTORICKÉHO A JAZYKOVEDNÉHO HĽADISKA)¹

VLADIMÍR MITÁŠ

Archeologický ústav SAV, Nitra, Slovensko

PAVOL ŽIGO

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovensko

MITÁŠ, Vladimír – ŽIGO, Pavol: Lexical-semantic characteristics of the common noun *háj* ('grove') and the proper names *Háj* in relation to archaeological sites. (The archaeological site and motivation of its name from the aspects of history and linguistics). Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2021, Vol. 72, No 1, pp. 208 – 228.

Abstract: The article is an attempt to employ the lexical-semantic reconstruction by Professor Vincent Blanár, whose 100th birthday the authors commemorate, to help us understand the cultural legacy of the past. The core of the text is a retrospective view of the names of areas with occurrence of Pre-Slavic material culture and an attempt to identify the motivating lexical units of the oronyms *Háj* and their derivatives from the territory of today's Slovakia by means of interconnected knowledge from the fields of linguistics and archaeology. Proper names such as *Háj/Háje* occurred as late as in Slavic cultural and linguistic environment; however, material evidence at places with such names suggests presence of an older culture, i. e., settlement by population of a different cultural, social or linguistic provenance. In this study, the lexical-semantic reconstruction of the common noun *háj* in its original meaning as the motivating linguistic unit for oronyms such as *Háj* and their derivatives is reflected in the mirror of archaeological research. In connection with the sites named *Háj/Háje* in the regions of Gemer, Malohont, Novohrad or Hont in the south of Central Slovakia, the authors state that from the aspect of archaeology, they are at least remarkable places of the cultural landscape in which we can expect finds from various stages of prehistory and protohistory. The authors also emphasize that in the studied cases, this is not an absolute rule; it is rather a distinct signal of occurrence of archaeological finds.

Key words: lexical-semantic reconstruction, theory of proper names, common noun *háj*, proper name *Háj*, archaeological sites, cultural landscape, places with *genius loci*

Vedecké dielo popredného slovenského jazykovedca – univerzitného profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc. –, ktorého sté výročie narodenia si domáca aj zahraničná jazykoveda pripomína, ostáva inšpiratívne pre slovenskú, slovanskú historicko-porovnávaciu aj všeobecnú jazykovedu a onomastiku a je aj inšpiráciou v oblasti

¹ Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0441.

interdisciplinárneho bádania a hľadania ďalších súvislostí medzi prvkami hmotnej a duchovnej kultúry. Podstatou nášho príspevku je odkaz na jednu z oblastí vedeckého výskumu V. Blanára, na lexikálno-sémantickú rekonštrukciu, a to nielen z pohľadu jazykovedy, ale aj z hľadiska jej perspektívneho prepojenia s inými vednými odbormi. Sme si vedomí, že takáto problematika svojím rozsahom a hĺbkou presahuje rámec jedného príspevku, preto ho v súvislosti s vedeckým odkazom profesora V. Blanára vnímame ako príspevok pri poznávaní kultúrneho odkazu minulosti.

Podstatu našej štúdie tvorí identifikácia motivačných prvkov pri názvoch objektov s výskytom predslovanskej materiálnej kultúry. V prvom rade chceme zdôrazniť, že rešpektujeme skutočnosť, že ide o lokality z územia dnešného Slovenska, ktorých názvy vznikli až v slovanskom kultúrnom a jazykovom prostredí a materiálne dôkazy na mnohých miestach svedčia o prítomnosti starších kultúrnych vrstiev a obyvateľstva inej kultúrnej, spoločenskej či jazykovej proveniencie. Našou interpretáciou archeologických nálezísk a oroným motivovaných slovnou zásobou súčasného slovenského jazyka aj jeho predispozičných podôb nadväzujeme na interdisciplinárne bádanie o vzťahu materiálnych artefaktov dávnych kultúr z územia dnešného Slovenska a ich pomenovaní v postupne zmenených historických – materiálnych aj duchovných – podmienkach. Vychádzame z konštatovania, že tak ako archeológia skúma hmotné artefakty minulých kultúr, existujú aj v historickej jazykovede postupy, ktoré sa obmedzujú len na priamočiare etymologické vysvetľovanie pôvodu slov, ale pri pomenovaní objektov v teréne vystihujú aj súvislosti medzi jazykmi, ich nositeľmi a ich kultúrami a majú na zreteli práve fungovanie jazyka v konkrétnej dobe. Spojením materiálnych artefaktov s prvkami jazykového systému chceme našim príspevkom poukázať na potrebu interpretovať ojkonymá a oronymá – pomenovania jedinečných objektov konkrétneho územia – nielen z hľadiska ich súčasného fungovania, ale aj z pohľadu pôvodnej motivácie a kontinuity jazykového vývinu. Preto, lebo rovnakým spôsobom, akým určité prvky menia svoju povahu, funkciu aj význam v materiálnej sfére vo vzťahu s meniacou sa historickou a spoločenskou situáciou, menia sa aj významy slov tým, že používatelia jazyka v konkrétnej dobe reagujú na konkrétnu spoločenskú situáciu a potreby adekvátneho pomenúvania týchto prvkov. Významy jednotlivých slov sa zužujú, rozširujú sa, niektoré slová ustupujú na perifériu slovnej zásoby, staré výrazy, resp. ich významy zanikajú, na druhej strane v nových podmienkach vznikajú nové výrazy či významy. Na ilustráciu tejto problematiky vyberáme jeden z typických príkladov nášho jazykového vývinu, odrážajúci spätosť východiskového významu slova s jeho dnešným spoločenským fungovaním. Ide o zmeny a významový status slova *háj* v synchrónnej aj diachrónnej jazykovede, v archeológii aj v onomastike.

Na začiatku synchrónnych jazykovedných úvah o motivačných činiteľoch oroným motivovaných lexémou *háj* si treba uvedomiť jej zaradenie do triedy pod-

statných mien typu *beh, let, vrh, skok, pád, krik, rev, sek/seč, rok, vý-rok, ná-rok, hlas, šum, svet, reč, mor* (aj *smrť*), *rod, tok, otrok, hron, brod*... Významovou podstatou každého z nich je prítomnosť dejového prvku, a to buď v dynamickej podobe prebiehajúceho procesu (napr. *beh, let, vrh, skok, pád, krik, rev*), alebo v statickej podobe – stavu, ktorý je výsledkom minulého deja (*rok* = pôvodne „doba dohovorená, „do-rečená“, t. j. obdobie, po ktorého uplynutí sa splní vytýčená podmienka; s týmto základom slova súvisia aj slová *ú-rok, ná-rok, vý-rok; ot-rok* = ten, ktorému bolo „odrieknuté“ právo zúčastňovať sa na verejnom živote; *hron* = „nahrnuté kameň v ohybe rieky“, „brod“, t. j. miesto prechodu cez vodný tok; Majtán, 1991, s. 450). Okrem slova *háj* je v jazyku veľké množstvo podstatných mien, ktorých východiskom je sloveso a túto spätosť substantíva so slovesom si v súčasnom jazyku už buď neuvedomujeme, alebo toto uvedomovanie si vzťahu zo synchronno-pragmatického pohľadu ani nie potrebné. Tento fenomén však do popredia vystupuje práve pri etymologickej identifikácii významovej podstaty slov, napr. v príkladoch, v ktorých je dejový príznak slovesa ako východiska podstatného mena zastretý: slovo *list* má svoj pôvod v slovesnom základe **leĩ(h')st-* (Snoj, 2009, s. 359); *súd* < *sod-i-ti* (tamže, s. 679); *glas* < vo význame „zniet“ (tamže, s. 173); *kraj* < *kroj-i-ti* = rezať (tamže, s. 317), *stoh* < **steg-* = vrázať (Machek, 1957, s. 473); *pot* < **pokʷ-to-s* (tamže, s. 386), to z pôvodného **pekʷ* (= *variť*), z toho > *piecť* (Snoj, 2009, s. 552); *rok* < **rek-ti* (z toho *od-roč-i-t'*, *ú-rok*: tamže, s. 421); *čas* = plynutie, *beh* (Machek, 1957, s. 67; Snoj, 2009, s. 80); *pluk* (pôvodné trpné prídavné, Machek, 1957, s. 379; najmä Marko Snoj, 2009, s. 541); *mráz* < **morz-*, slovesný infinitív **mr̥z-nq-ti* (Machek, 1957, s. 311), *strom* (postverbálny tvar od slovesa *strom-i-ti*), *hmyz*, postverbále, príbuzné aj *hmýriť* (tamže, s. 69), *trh* < postverbálny tvar od slova **tr̥gʷ* (tamže, s. 534), *smäť* = postverbálny tvar od slovesa **smagnoti* = trpieť hladom (tamže, s. 458, atď.). Z jazykovedného hľadiska ide o známy jav transflexie (podrobnejšie pozri Furdík, 2004, s. 68), ktorý však v diachrónneho hľadiska nie je podrobnejšie opísaný.

Pri identifikácii motivačných činiteľov množstva vlastných mien sa nedá vychádzať len zo synchronického pohľadu na význam ich motivujúcich činiteľov, ale jedinečnosť motivujúceho príznaku konkrétneho objektu, resp. jeho spoločenskú funkciu, treba identifikovať v dobe, v ktorej pomenovanie vznikalo. K objektívnym interpretáciám možno dospieť uplatnením adekvátneho semaziologického postupu – interpretáciou významu slova na základe jeho formy s dôrazným rešpektom k dobovému (!) spoločenskému kontextu. Preto na začiatku našej interpretácie ťažiskového problému nášho príspevku – motivantov slova *háj* – uvedieme jeho významovú charakteristiku podľa lexikografických zdrojov súčasného slovenského jazyka a v ďalšej časti sa zameriame na východiskovú motiváciu slova a identifikáciu jeho vývinovej línie.

APELATÍVUM *HÁJ* ZO SYNCHRÓNNEHO POHĽADU

Všeobecnému podstatnému menu *háj* sa v *Slovníku slovenského jazyka* (Peciar, 1959, s. 453) pripisuje význam „hora, les malej rozlohy, hôrka, horička, lesík“ a uvádza sa jeho schopnosť vytvárať spojenia *dubový, brezový, olivový, posvätný* = „zasvätený nejakému božstvu (obyčajne pohanskému)“; *urnový háj* = „cintorín s popolicami“. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 178) sa slovo *háj* vysvetľuje identickým významom – ako „les menšej rozlohy, horička“, s výskytom v spojeniach *brezový, olivový háj; urnový háj* = „cintorín s urnami“. V najnovšej lexikografickej práci – v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Buzássyová – Jarošová, 2011, s. 33) – sa významy slova *háj* ničím nelíšia od predchádzajúcich lexikografických zdrojov: slovom *háj* sa podľa citovaného prameňa pomenúva „menší súvislý porast listnatých alebo ihličnatých stromov“ ako synonymum slova *lesík*; slovo *háj* sa tak isto vyskytuje v spojeniach *brezový, borovicový, gaštanový háj; vôňa agátových hájov; vyschýnanie lužných hájov; pri mori sa rozprestierali olivové háje; v okolí rastú voňavé píniové háje*; spojeniu *urnový háj* sa tu pripisuje význam „prírodné pietne miesto na uloženie urien s popolom zosnulých“. Spoločným znakom uvedených výkladových slovníkov je aj výskyt slova *háj* vo frazeologických jednotkách či expresívnych spojeniach *chod' do hája [s niečím]* vo význame „daj s tým pokoj“; *je to v háji* = „je to zničené, stratené“. Mária Pisárčiková (2004, s. 138) priradzuje v *Synonymickom slovníku slovenčiny* slovu *háj* slová s rovnakým významom: *les* = „väčšia plocha súvisle porastená stromami“ (*hora*: „jedľový les“, „jedľová hora“; „les malej rozlohy“; v spojeniach *brezový háj; luh* = „vlhký listnatý nížinný les“). Z nespisovných útvarov súčasného slovenského jazyka nemožno obísť prítomnosť slova *háj* v slovenských nárečiach. *Slovník slovenských nárečí* (Ripka, 1991, s. 534) identifikuje distribúciu jednotlivých významov slova *háj* z areálového hľadiska takto: v žitavských a juhozápadoslovenských nárečiach sa slovom *háj* pomenúva „les“, „hora“, pre celé územie západoslovenských nárečí má toto slovo spoločný význam „menší súvislý porast listnatých alebo ihličnatých stromov medzi ornou pôdou alebo lúkami“, v stredoslovenskej aj západoslovenskej nárečovej oblasti sa slovo *háj* v treťom význame – na poslednom mieste – vysvetľuje ako „mladý (chránený) stromový porast, mladina“. Na tomto mieste upozorňujeme na výskyt nárečového významu slova na poslednom – treťom mieste ako „chráneného“ stromového porastu (!). V súvislosti s prirodzenými formami slovenského jazyka a jeho spisovným obdobím je žiaduce uviesť aj lexikografické spracovanie slova *háj* v *Slowári Slowenskom, Česko-Latínsko-Nemecko-Uherskom* od Antona Bernoláka (1825, s. 673) preto, že Bernolákov jazykovedné práce sú v dejinách slovenského jazyka jeho prvou kodifikáciou a pri slovníkovom spracovaní lexiky autor po prvýkrát uplatnil kodifikačnú delimitáciu – určil hranice medzi spisovnými a nespisovnými podobami jednotlivých slov. Heslové slovo *háj* (v Bernolákovom pravopise v podobe *Hág*) z porovnávacieho hľadiska A. Bernolák hodnotí ako spisovné a vy-

svetľuje ho ako slovo významovo rovnocenné s latinským výrazom *lucus*, nemeckým *der Hain, der einer Gottheit geheiligte Wald* a maďarským výrazom *berek*. Z hľadiska našej problematiky je relevantné najmä Bernolákovo vysvetlenie spojení 1. *swatí (modlárski) Les, swatá Chrast*, 2. *sylva, der Wald, die Waldung, erdő* a synonymické výrazy *Hora, Les, Lesina*, ako aj spojenia *borowí, bukowí, gedlowí, smrekowí Hág*. V závere synchronickej charakteristiky slova *háj* upozorňujeme najmä na jeho význam „mladý (chránený) stromový porast“ vyskytujúci sa v prirodzených útvaroch národného jazyka, v nárečiach, a na význam *swatí (modlárski) Les, swatá Chrast* z Bernolákovho *Slowára*, v ktorom sa tento význam potvrdzuje nemeckým jazykovo-kultúrnym kontextom – významom *der einer Gottheit geheiligte Wald* (les zasvätený božstvu). Relevancia uvedených príkladov sa z hľadiska významu slova *háj* ako motivanta oroným a ojkoným prejaví v rámci jeho diachronickej charakteristiky.

HISTORICKO-JAZYKOVEDNÁ CHARAKTERISTIKA APELATÍVA HÁJ

Na začiatku historicko-jazykovednej interpretácie proprií motivovaných lexémou *háj* sa vrátime k pokusu o charakteristiku motivanta v dobe, v ktorej pomenovanie vznikalo. Spoločným prostriedkom na takúto identifikáciu pôvodného stavu sú pramene, ktoré rekonštruujú jazykovú príbuznosť prvkov v čase, v ktorom slovanské jazyky neboli natoľko diferencované, ako ich poznáme zo súčasnosti.² Naša interpretácia sa bude opierať o poznatky siahajúce do obdobia rozpadu praslovanskej jednoty, t. j. pred 10. storočie. S touto dobou sú späté rekonštrukcie vzťahujúce sa na etymologické slovníky slovanských jazykov ako východiská identifikácie motivačných činiteľov apelatívnej sféry, východísk pomenúvania jedinečných terénnych útvarov. Dvojaký prístup – na jednej strane skúmanie materiálnych prvkov archeológmi a na druhej strane jazykovedná rekonštrukcia významov – nemusí vždy korešpondovať z časového hľadiska. Ako ukazujú aj príklady nášho príspevku, množstvo znakov materiálnej povahy je späté s oveľa staršou, predslavanskou kultúrnou vrstvou, než o akú sa opiera jazykovedno-historická etymologická rekonštrukcia slova, siahajúca do včasného slovanského – možno až predkresťanského či ranokresťanského – obdobia.

Najnovší a z domáceho pohľadu najaktuálnejší zdroj etymologického bádania – *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (Králik, 2015, s. 189) – slovu *háj* pripisuje význam „menší les“ (od 11. stor.), praslovanské **gajь*, asi odvodenina od praslovanského **gajiti* (= *hájiť*) v pôvodnom význame „chránený les, kam nemožno vstupovať“; menej pravdepodobné je zblížovanie s praslovanským slovom **gojьnъ* vo

² V tejto oblasti sa v slovanskej historickej jazykovede prijíma chronologizácia Rudolfa Krajčoviča z r. 1974 (najnovšie Krajčovič, 2009, s. 14 – 17), ktorý vydeľuje pomigračné obdobie (5. – 6. stor.), integračné obdobie (8. – 9. stor.) a konštitutívne obdobie (10. – 11. stor.) vývinu slovanských jazykov.

východiskovom význame „hojný (t. j. hustý) porast, les“. V súvislosti s východiskovým slovesom **gajiti* (= *hájit*) Ľubor Králik (tamže) uvádza, že je v pamiatkach z nášho kultúrneho a jazykového priestoru doložené až od 15. stor. vo význame „chrániť, brániť“ a v rámci týchto slovíčok v ich význame „spôsobovať, aby niečo žilo“, z toho „starat’ sa o niečo, dozerat’ na niečo“. Z derivátov od slova *háj* Ľ. Králik (tamže) uvádza príklady *ob-hájit* (od toho *ob-haj-ca*, *ob-haj-oba*), odvodenej podobe *za-hájit* autor pripisuje významy: 1. v zastaranom význame „zahradiť, zatarasiť“ (pôvodne zrejme „zabrániť vstupu“); 2. v súčasnosti nespisovné *za-hájit* „začať, otvoriť“ (podľa českého východiska *zahájiti*, pôvodne asi v spojení *zahájiti soud* = „ohradiť súdne miesto a tým začať súd“ (tamže). Z odlišných časových hľadísk – jazykovedného a archeologického – ide o výrazný časový odstup a zároveň o odlišné kultúrne fenomény – slovanský a predslavanský –, ktoré spája identita územia.

Pri východiskovom slovese **gajiti* (= *hájit*) treba pripomenúť jeho predpokladanú súvislosť so slovesom *hojit* (od 16. stor.), v praslovanskej podobe **gojiti*, a zvýrazniť jeho pôvodný význam – „spôsobovať, že niekto (niečo) žije, ožíva“, od čoho sa odvodzuje aj význam „uzdravovať, liečiť“ (Králik, 2015, s. 185). Uvedený význam je východiskovo spätý aj s prídavným menom *hojný* vo význame „bohatý, početný“ a je odvodeninou z praslovanského základu **gojъ*, ktorý sa porovnáva so staroindickou podobou *gáyah* = „sídlo, bydlisko; majetok, hospodárstvo“, avestskou formou *gayō* vo význame „život, čas života“ (!). Praslovanské slovo **gojъ* je tak súčasťou významového vývinu „žitie, život“, z toho odvodený je význam „čo dáva, umožňuje život“, „bohatstvo“ (tamže). Hláskoslovná príbuznosť slovíčok **gajiti* a **gojiti* odráža najstaršie slovotvorné postupy so striedaním samohlásky v koreni slova, ktoré si zo súčasného pohľadu na jazyk dnes už neuvedomujeme (na ilustráciu možno uviesť príklady typu *moriti* > *mor* – *umárat* – *mriet* – *smrt*, *lámat* – *lomiti*, *krájat* – *krojiti*, *hádzat* – *hodiť*, (*na*)*pájat* – (*na*)*pojiti*, (*u*)*márat* – (*u*)*moriti*, (*vy*)*kášat* – (*vy*)*kositi*, (*vy*)*nášat* – (*vy*)*nositi*... plniace často diferenciačnú funkciu dokonavého vidu a nedokonavého vidu). Typickú významovú aj vývinovú charakteristiku pripisuje nášmu východiskovému slovu **gajъ* aj slovinský etymológ Marko Snoj (2003, s. 165), ktorý v slovinskom kultúrno-historickom kontexte identifikuje prvotný význam slovinského slova *gaj* ako „chránený les, v ktorom nie je dovolené vyťínať stromy a do ktorého nie je dovolené vstupovať“. Tento významový prvok je veľmi dôležitý pri hľadaní väzieb medzi významom slova a – ako sa ukáže v ďalšej časti nášho textu – miestami najstarších archeologických nálezov. V interpretácii M. Snoja sa poukazuje na nedotknuteľnosť miesta, na ktorom sú uložené ľudské pozostatky, t. j. na významy z českého jazykového kontextu a význam slovesa *hájiti* = „brániť, zakazovať lov alebo vstup“, okrem toho však autor poukazuje aj na vzťah slovíčok *gajiti*/*gojiti* a ich spätosť s významom „žiť“ (Snoj, 2003, s. 165). V *Etymologickom slovníku ruského jazyka* Max Vasmer (1986, s. 382) pripisuje východiskovej praslovanskej podobe slova **gajъ* význam *les*, *háj* a spája ho so slovom **gojiti* vo význame „starat’ sa“, „ochraňovať“ (tamže, s. 383). Zaujímavý je Vasmerov odkaz na český

výklad Václava Machka (1957, s. 242), ktorý slovo **gajb* spája s kultovým významom „miesto zaklínania“ („miesto, obľúbené vtákmi, ktoré sa tam zlietajú a spievajú“ – spätosť so staroindickou východiskovou podobou *gáyati*; tamže). Označovanie miesta zaklínania slovom **gajb* odhaľuje východiskový významový prvok kultového miesta, na ktoré s ohľadom na pietu, úctu k predkom a k ich posmrtnému prebývaní nebolo možné ľubovoľne vstupovať, toto miesto bolo chránené, t. j. „hájené“. Chorvátsky etymológ Petar Skok (1971, s. 544) pripisuje slovu *gaj*, vyskytujúcemu sa často ako oronymum, z etymologického hľadiska význam „malý les“. Pri identifikácii pôvodu tohto slova P. Skok uvádza jeho východisko v slovese **gajiti* = „ochraňovať“ a prikláňa sa ku vzťahu tohto slovesa s významom „spievať“ (lat. *incantatio*, nem. *durch Zauberspruch verwunschen* = „kúzлами zaklínať“). Týmto významami tak odkazuje na pohanské, t. j. predkresťanské obdobie Slovanov. Český etymológ V. Machek (1957, s. 155) spája význam slova *háj* s pohanským obdobím, v ktorom sa týmto slovom označovalo miesto, na ktoré bol zakázaný vstup **okrem doby povolenej kultom** (zvýraznil P. Ž.). V rámci tohto kultu sa okrem materiálnych pozostatkov predchádzajúcich obyvateľov či kultúr (pravdepodobne) vnímala aj prítomnosť ich ducha v tomto priestore a potenciálny kladný či záporný vplyv na súčasných obyvateľov tohto územia. Neskôr slovo *háj* nadobudlo význam „zakázané miesto“, resp. sloveso *hájiť* nadobudlo význam „šetriť les, nechať ho rásť“. V identickom význame rekonštruovali význam slova *háj* = „posvätný, chránený les“ vo svojich etymologických slovníkoch aj Erich Berneker (1924, s. 291) a Jiří Rejzek (2001, s. 191). Adolf Novotný (1956, s. 205) v *Biblickom slovníku* pripisuje slovu *háj* význam „pohanské kultišťe, skládajúce sa z posvätných stromů, jež bylo zakázáno káceť pod trestem smrti“, a upozorňuje, že v *Kralickej Biblii* sa slovom *háj* prekladá hebrejský výraz *ašera* = „dřevěný kůl, stromový kmen s osekanými větvemi, zasazený na počest bohyně Ašery, posvátné kůly (= král. „háj“). 1. Cyperský. 1000 př. Kr. 2. Kresba na keramice z Telí Betmirsim. 600 př. Kr. 3. Z cyperského kultického modelu. Asi 1100 př. Kr. Astarot“. Veriaci ju vraj pri týchto koloch oplakávali a pri jarných slávnostiach sa pri týchto koloch dopúšťali smilstva (tamže).

Okrem etymologických slovníkov je význam slova *háj* a východiskového slovesa *hájiť* spracovaný aj v slovakistickej historickolingvistickej literatúre. V *Historickom slovníku slovenského jazyka* (Majtán, 1991, s. 390) sa slovo *háj* v predspisovnom období slovenčiny spája s významom „mladý les, hora“ a jeho východiskové sloveso *hájiť* malo podľa toho istého prameňa významy 1. dávať pozor na niečo, strážiť, 2. byť hájnikom, 3. chrániť, brániť niečo ako svoje, 4. starať sa o niečo, opatrovať, 5. chrániť, ochraňovať (pred porušením, skazou), 6. (koho, čo) zastávať sa niekoho, obhajovať slovami, 7. zakazovať, zabráňovať (tamže). Analýzou heslového slova *hájiť* z citovaného slovníka sa chceme vrátiť k argumentácii na začiatku tohto príspevku, kde sme uviedli, že v podstatnom mene *háj* ako východisku proprii *Háj* je prítomný dejový prvok. Presvedčivo to dokázal analýzou historického pramenného materiálu V. Blanár (1984, s. 78), ktorý interpretuje jednotlivé významy

slovesa *hájit'* využitím sémantických príznakov a ich vyjadrením osobitnými lexémami. Z priestorových aj metodologických dôvodov túto interpretáciu preberáme od autora v podobe tabuľky:

hájit'

sémantické príznaky	generické príznaky	špecifikačné príznaky						vyjadrenie osobitnou lexémou
semémy	poskytovať ochranu, brat' do ochrany	činmi (silou, zbraňou)	v služobnej povinnosti	slo-vami	osobitnou starostlivosťou	pred narúšaním, skazou	vykonávanie nejakej činnosti	
1. a. strážiť ako hájnik b. byť hájnikom	+	+	+					a. strážiť varovať b. —
2.a. chrániť, varovať brániť, strážiť pred vstupom pred užívaním nepovoláných ľudí	+	+						a) chrániť, brániť varovať, strážiť vartovať a i.
b. chrániť ako svoje, mať užívateľské právo	+	+						
3. opatrovať	+				+			opatrovať, starať sa, ochraňovať 1
4. ochraňovať, zachovávať neporušené	+					+		ochraňovať 2
5. obhajovať, zastávať sa	+			+				obhajovať 2 zastávať sa defendovať
6. brániť, zakazovať	nedovoľovať zakazovať +						+	brániť zabraňovať zakazovať

Obr. 1. Sémantická analýza slovesa *hájit'* z historického aspektu (Blanár, 1984, s. 78).

Rozmanitosť sémantických príznakov východiskového slovesa *hájit'* poukazuje na potrebu rešpektovať východiskový stav motivujúceho príznaku. Ide o argument, ktorý používame vo vzťahu k podstatnému menu *háj*, ktoré sa stalo propriom. Historickolingvistická interpretácia proprií *Háj*, resp. všeobecného podstatného mena *háj* ako ich motivanta s východiskom v slovese *hájit'*, poukazuje na význam lexikálnosémantickej rekonštrukcie slova a aj na jeden z pôvodných, dnes už zaniknutých významov tohto slova. Zo synchronického pohľadu sa táto motivácia vníma ako periférna a jej odhalenie umožňuje len hĺbková významová analýza bezprostredného vzťahu k východiskovému významu. Okolnosť, že skutočná motivácia slova *háj* sa ocitla na periférii slovotvornej aj významovej motivácie, súvisí s deaktiváciou pôvodného významu, s odsúvaním príslušného komponentu do „historickej“ vrstvy obsahu slova. Narastaním jedného z významov sa zásluhou jeho textovej frekvencie postupne oslabuje pôvodná „nosná hlavná informácia“ lexikálneho významu. V na-

šom prípade sa významom „mladý les, hora“ postupne zastreli významy chráneného či kultového miesta. Takéto oslabenia sa prejavujú najprv na úrovni obsahu (postupne sa môžu prejaviť aj na úrovni formy; porovnaj Furdík, 1993, s. 31). Záverom jazykovednej interpretácie slova *háj* možno skonštatovať, že svojím východiskovým významom sa týmto slovom pomenúvalo chránené kultové miesto. Najstarší výskyt tohto slova v pomenovaní oroným dokazuje kontinuitu predslovanských a na ne nadväzujúcich slovanských predkresťanských a neskôr aj kresťanských kultúr. Výskyt tohto podstatného mena ako motivanta proprií vo vývine všetkých slovanských jazykov poukazuje na jeho rozsiahlu starobylú významovú podstatu, späť s ochranou kultových miest a s úctou k uloženým pozostatkom predkov.

PROPRIUM *HÁJ* – INDIKÁTOR ARCHEOLOGICKEJ LOKALITY: ÁNO ČI NIE?

Problematika lexikálno-sémantickej rekonštrukcie slova, jeho pôvodného významu ako motivačného prvku terénnych útvarov či obývaného priestoru je nemenej zaujímavá z archeologického hľadiska. Ani v tomto odbore nejde o problematiku, ktorej by sa dosiaľ nikto nebol dotkol, preto doterajšie výskumy na vybranom území najskôr v chronologickom slede pripomenieme a postupne ich rozšírime.

Na výskyt archeologických nálezov v miestach s názvom *Háj* v Gemeri a Malohonte – na juhu dnešného stredného Slovenska – poukázala už pred vyše 150 rokmi česká spisovateľka Božena Němcová (1859). Vychádzajúc zo zápisov Gustáva Reussa, ktoré publikovala v časopise *Památky archaeologické a místopisné*, rad-radom informovala nielen o bronzových starožitnostiach, bronzových okrasách a skvostoch, ale aj o keramických črepoch z popolníc. Nálezy tohto typu sa údajne našli v *Hájoch/hájoch* na území obcí Dražice, Šivetice, Drienčany, Španie Pole, Vyšná Pokoradz (dnes Rimavská Sobota-Vyšná Pokoradz) alebo nad osadou Priboj (dnes súčasť obce Rimavské Zalužany; Němcová, 1859, s. 23 – 25). Česká prozaička tieto náleziská opísala slovami: „V chotáru Pokoradzském je vršek, Háj zvaný. Podobá se velmi háji nad Španiem polem; vrch ten jest rolnatý, bučinou otočený, na vrcholu plochý, odkud jest utěšený výhled. V tomto háji se nejen nesčíslný počet střepů, ale i celé popelnice vydobývají, a krom toho dle slov mého otce, jenž tu sám kopati dával, rozličné bronzové skvosty, píky, kopí, náčiní na koně a stříbrné peníze se nalézají“ (Němcová, 1859, s. 24). Pamätným hájom v Gemeri onedlho po nej nemalú pozornosť venoval aj Samuel Tomášik (2009, s. 1) v diele *Pamätnosti Gemersko-Malohontské*, ktoré vyšlo v Letopise Matice Slovenskej v roku 1872 a potom ešte v reedícii (1921). V romantickom duchu S. Tomášik podrobnejšie opísal *Pokoradský háj*, *Špaňopolský háj*, *Perješský háj* (v obci Dražice, maď. *Perjése*), *Šivetický háj*, *Šajo-gemerský háj* (v obci Gemer neďaleko od rovnomenného hradu v povodí Slanej) a *Revúcky háj*. Ako ďalej dodal, „[O]statné háje, ktoré našim pohanským predkom boli posvätné a do ktorých prach z upálených mŕtvôl ukladali

a pochovávali, nachodia sa pri každej väčšej, lebo menšej osade starobylého pôvodu, ku pr. jelšavský Predháj pri Starom hrade, chyžňanský starý háj, čierno-lehotský, drienčanský, klenovský a mnohé iné“ (Tomášik, 2009, s. 4 – 7). Obaja citovaní autori, ktorí sa zhodou okolností aj osobne poznali (Furmánek, 1985, s. 174), si boli vedomí, že bronzové predmety a úlomky keramiky nachádzané alebo vyorávané v tzv. hájoch pochádzajú z doby pohanskej či z predkresťanských čias, t. j. z praveku, a teda aj z doby bronzovej. Žiarové pohrebisko vo Vyšnej Pokoradzi krátko pred založením Gemerského stoličného múzea (1882) preskúmal jeho spoluzakladateľ a známy archeológ Ľudovít Hűvössy (Botoš, 2008, s. 143). Slovenských bádateľov, múzejníkov a starožitníkov téma *hájom* ako archeologických nálezísk, aj čo sa týka už citovaných miest v Gemerí a Malohonte, neopúšťala ani v prvej polovici 20. stor. (napr. Longauer, 1946, s. 95 – 96; Rizner, 1903, s. 25 – 53; Veterán, 1904, s. 23 – 24). V príspevku *O pálení mrtvol za časov pohanských* sa píše: „Ložiská popolnic v zemi poukladaných a často okresaným tľapkavým kameňom založených, nazývaly sa hájom. Až podnes obyčajne v každom staršom meste hájom menuje sa strana na východ obrátená, a starí ľudia sa rozpomínajú, že tam stály lipy a jasene. Istotne tu stály i modly a oltáre pohanské“ (Veterán, 1904, s. 24).

Krátko po druhej svetovej vojne slovenská archeológia zažila nebývalý rozvoj, sprevádzaný rozsiahlymi terénnymi výskumami. Modernými metódami sa systematicky odkryli nové archeologické náleziská a kodifikovali sa archeologické kultúry, ktoré sa postupne ukotvili nielen v priestore a čase, ale definovala a precizovala sa aj ich hmotná náplň, vzťahy, náboženské prejavy a pod. (Kujovský – Vladár, 2013, s. 193 – 196). V spojitosti s výskumom strednej, mladšej a neskorej doby bronzovej – doby popolnicových polí (približne 14. až 8. stor. pred Kr.) – na juhu stredného Slovenska sa v druhej polovici 20. stor. pozornosť opakovane obrátila i na archeologické lokality v katastrálnych polohách *Háj*, resp. na miesta pomenované variantne (*Háje*, *Pod Hájom*, *Starý háj* atď.). Lokality s týmto oronymom v súvislosti s osídlením pilinskej a kyjatickej kultúry detailnejšie sledoval najmä archeológ Václav Furmánek (1976, 1977, 1985), ktorý pod vrchom *Háj/Háje* v Kyjaticiach preskúmal žiarové pohrebisko – eponymnú lokalitu kyjatickej kultúry (Furmánek, 1984, 1986). S ohľadom na situovanie tohto pohrebiska v teréne, pravda, ešte prv než jeho plochu v prvej polovici 80. rokov 20. stor. doskúmal, uviedol: „Místní název Háje, respektive Háj, (...) signalizuje existenci pravěkého žárového pohřebiště. Ve stejnojmenných polohách se našly žárové hroby v obcích Vyšná Pokoradz, Šivetice, Španie Pole aj., a určitě i na dalších místech s podobnými názvy pravěká pohřebiště existují. Souvisí to nepochybně s tím, že v době příchodu obyvatelstva, jehož kontinuita trvá dodnes, byla žárová pohřebiště a jejich kultovní funkce zřetelně patrna“ (Furmánek, 1976, s. 186). Samozrejme, archeologické lokality v polohách s názvom *Háj* sa postupne identifikovali, aj keď nie v takom veľkom počte ako na juhu stredného Slovenska, na našom území a tiež na ďalších miestach, resp. v iných kultúrnych okruhoch praveku až včasnej doby dejinnej, a spájajú sa napr. s lužickou kultúrou (t. j. dobou po-

polnicových polí; Ovčiarско, okres Žilina – Hutýrová, 1962, s. 133; Veliačik, 1983, s. 185) alebo so včasnოსlovenským obdobím (viacero slovanských lokalít – Budaváry, 1938 – 1939, s. 85; Fusek, 1994, s. 154, 182, 243, 267). Pregnantným príkladom z blízkeho zahraničia je veľmi dobre zachovaný mohýlník lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej, ktorý sa nachádza na vršku *Háj* v obci Libodřice (okres Kolín) v stredných Čechách (obr. 2; Mítáš, 2016, s. 345). Iné príklady tohto typu z doby bronzovej v českém prostredí poznáme napríklad z mohýlovej kultúry (Jiráň, 2008, s. 81 – 85).

Obr. 2. Libodřice – *Háj*. Mohýlník lužickej kultúry. Foto V. Mítáš

Známe sú ďalšie prípady, keď je archeologické nálezisko situované na polohe *Háj*, prípadne je s takto a podobne pomenovanou polohou v relatívne blízkom priestorovom vzťahu. Teraz dôraz kladieme na archeologické náleziská z doby popolnicových polí (rámec mladšej a neskorej doby bronzovej/pilinskej a kyjatickej kultúry – priestor kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí), ktorých osídlenie je v regiónoch Gemer a Malohont, ale i v Novohrade a v priľahlej časti Hontu veľmi dobre preskúmané (Furmánek, 2015, s. 184 – 187, 189 – 191). Do tohto okruhu patria aj miesta nálezov „*bronzov a popolnic*“, ktoré už v roku 1859 uviedla Božena Němcová (Furmánek, 1985). K metodike možno uviesť, že aktuálne sa okrem polôh a názvov polôh známych lokalít sledovalo a navzájom porovnávalo aj situovanie nálezísk v digitálnych (online) historických kartografických dielach (najmä 2. vojenské mapovanie z rokov 1806 až 1869, resp. 1819 až 1858; Boltížiar – Olah – Petrovič, 2013, s. 9 – 10) a na topografických mapách M 1 : 10 000 z druhej polovice 20. stor. a zo súčasnosti, dostupných aj na internetových stránkach www.arcanum.hu alebo www.geoportal.sk. Cieľ spočíval v sformulovaní relevantnej od-

povede na otázku, či oronymum *Háj* a oronymá od neho odvodené – variantné –, buď spoľahlivo, alebo do akej miery vôbec indikujú a potvrdzujú archeologickú lokalitu typu (žiarového) pohrebiska z doby bronzovej, depotu bronzových predmetov, sídliskových objektov a pod. Najprv možno konštatovať, že niektoré *Háje/háje*, ktoré sa v spisbe uvádzali už v druhej polovici 19. stor., sú z hľadiska bezpečnej identifikácie žiarových pohrebísk pilinskej a kyjatickej kultúry problematické a všeobecne opísané artefakty nájdené v 19. stor. na týchto miestach sú spravidla nezvestné. Tento stav je príznačný pre Šivetice, Španie Pole alebo Príboj (dnes Rimavské Zalužany, okres Rimavská Sobota), kde sa s odstupom času zistili praveké až stredoveké sídliskové nálezy, poprípade sa konštatovalo, že nálezisko z doby popolnicových polí je asi celkom zničené (Furmánek, 1985, s. 174 – 175). Mimochodom, 2. vojenské mapovanie polohu *Háj* zobrazuje len v extraviláne dnešného Španieho Poľa. Iným prípadom sú hrobové (a v skutočnosti aj sídliskové) nálezy z Vyšnej Pokoradze (Němcová, 1859, s. 24), ktorých charakteristiku sme vyššie zacitovali: „Již Samuel Reuss nechal začátkem 19. století v pokoradzkém Háji dvakrát kopat. Jeho syn Gustáv se pak zmiňuje, že roku 1843 mu otec vypravoval: „Asi před třiceti lety byl jsem na Pokoradzi, a na své oči viděl jsem tam kameny, které více méně ze země vyčnívaly... Pod každým tím kamenem... nalezla se popelnice. Popelnice ty byly velmi baňaté, dvouuché, s velkými otvory, zevnitř černé s okrasami rozličnými; udělané byly z hrubozrnné hlíny, as na čtvrt palce tloušťky. V každé byl popel a jeden peníz. Peníze, které se v popelnicích i vůkol nich v zemi nalézají, jsou veskrze z dobrého stříbra...“ (Furmánek, 1985, s. 174). Ako V. Furmánek skonštatoval už v polovici 80. rokov 20. stor. poloha *Háj* vo Vyšnej Pokoradzi je z archeologického hľadiska celkom zničená, pretože bola po celé 19. storočie exploatovaná. Výskum žiarových hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry sa tu realizoval ešte v 80. rokoch 19. stor. a materiál je deponovaný v Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobotě (Balaša, 1965, s. 9 – 12, tab. IV: 1, 3; V: 5; Botoš, 2009, s. 47; Paulík, 1965, s. 68 – 69), prípadne v depozitároch iných inštitúcií (Rizner, 1903, s. 44). V blízkosti pohrebiska z doby popolnicových polí sa určite rozprestieralo i súveké sídlisko, na ktorom sa našla keramika a ojedinelé bronzové predmety. V. Furmánek (1985, s. 174) tiež správne poznamenal a upozornil na fakt, že v príspevku Boženy Němcovej, a teda už aj v Reussovom rukopise, z ktorého vychádzala, došlo k zmiešaniu dvoch zásadných vecí: nálezov z pravekého žiarového pohrebiska a keltských strieborných mincí zo sídliska či z pokladu mincí. Polohy *Háj*, situované na severozápad od intravilánu Vyšnej Pokoradze, sú zjavné aj na topografických mapách z 20. stor. Okolo nich tečie *Hájský potok*. Eponymná lokalita kyjatickej kultúry – pohrebisko z mladšej a neskoršej doby bronzovej v obci Kyjatice, okres Rimavská Sobota (Furmánek, 1986) – sa síce nenachádza priamo v polohe *Háj*, resp. v polohe *Pod Hájom*, aj keď sa to takto niekedy uvádza („... *pod ,Hájom* ‘...“; Budinský-Krička, 1945 – 1946, s. 263; „... *pod tzv. Hájom*...“; Balaša, 1960, s. 49). Kóta 565,5 nad žiarovým pohrebiskom na 2. vojenskom mapovaní sa však označila ako *Wršok Haj*. Na topografických ma-

pách z 20. stor. sa už volá *Vršok* a poloha *Háj* je na západ od neho, presnejšie na jeho západnom úpätí, a poloha severne od nej sa nazýva *Za Hájom*. Pohrebisko z doby bronzovej sa v priebehu 20. stor. odkrylo v polohe *Pri skale* (obr. 2). Nie je vylúčené, že v ľudovom ponímaní sa miesto so zvyškami kamenných hrobových architek-túr – „skalami“ – na obrábaných poliach spájalo s *Hájom*, resp. že sa mu bežne a nie náhodou hovorilo *Pod Hájom*.

Obr. 3. Kyjatice – *Pri skale* (*Pod Hájom*). Miesto žiarového pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry je na topografickej mape M 1 : 10 000 vyznačené šípkou. Zdroj: www.geoportal.sk.

Z územia dnešného Slovenska z obdobia pilinskej a kyjatickej kultúry stoja za pozornosť aj ďalšie príklady, ktoré odzrkadľujú stav archeologického bádania a štúdium historických i topografických máp zo súčasnosti. Uvádzame ich podľa príslušnosti k obciam/mestám a spravidla v abecednom poradí. V obci Breznička (okres Poltár) sú výšinné polohy *Háj* (vrátane kóty 319,2) na terajších topografických mapách situované na sever a severovýchod od intravilánu a približne 2 až 3 km od známych nálezísk z doby popolnicových polí *Na Hrádku* (výšinné sídlisko; Furmánek, 1983, s. 28) a v polohe *Hlboké* (*Za Hlbokým*; žiarové pohrebisko – nepublikované; Harmatová, 1961). Kopec *Haj* na sever od Brezničky je vyznačený aj na 2. vojenskom mapovaní (obr. 4).

Obr. 4. Breznica – Haj na 2. vojenskom mapovaní. Zdroj: www.arcanum.hu.

V neďalekom Divíne (okres Lučenec), presnejšie v masíve medzi obcami Divín, Ružiná, Lovinobaňa a Mýtna, oronymá *Divínsky háj* a *Háj* na topografických mapách zo súčasnosti pomenúvajú hneď niekoľko výšinných polôh. V týchto miestach sú doložené sídliskové objekty (hrádok a predsunuté opevnenie v polohe *Nad zastávkou*) a zaniknuté banské diela z konca stredoveku až novoveku (Bednár – Fottová – Gogová – Slivenská, 2004, s. 30), ale hrobové nálezy sa tu zatiaľ neeviujú. Najbližšie praveké osídlenie vrátane náleziska z doby popolnicových polí, s veľkou pravdepodobnosťou aj so žiarovým pohrebiskom, sa nachádza na juhozápadnom úbočí *Maťašovie vrchu* (kóta 506,0), žiaľ, na zastavanom území susednej Lovinobane, ale na dohľad od *Divínskeho hája* (Mitáš, 2019, s. 27, 31). Kresbu masívu Divínskeho hája na listoch 2. vojenského mapovania pokrývajú oronymá *Diwensky Haj*, *Djivinsky Haj* a *Lonia Haj*. Aj kóta 272 na východ od Kalinova (okres Poltár) a na sever od časti Hrabovo má názov *Háj*, susedná sa volá *Na Háji* a táto mierna vyvýšenina sa hájom menovala už v čase 2. vojenského mapovania – *Čepleš Haj*. V rámci uhorského mapovania je v tomto názve zaznamenané slovo *cseplye*, ktoré malo v starej maďarčine viacero významov: „húština, smútočný les“, ale aj „starat’ sa o niečo“ (Benkő, 1993, s. 202). Názov *Čepleš Haj* s uvedenými významami tak odkazuje na motiváciu pomenovania lokality – pôvodné kultové miesto. Prieskumom chotárnej polohy *Háj* pri obci Kalinovo sa zistili viaceré mohylovité útvary a atypické praveké črepy, z ktorých niektoré sú na povrchu slamované (Ožďáni, 1981a, s. 211 – 212; 1981b, obr. 114). Predpokladáme, že ide o výšinné sídlisko buď z mladého eneolitu (badenskej kultúry, skupiny Ózd), alebo z včasnej doby bronzovej (hatvanskej kultúry). Zrejme obdobné datovanie sa vzťahuje aj na výšinné osídlenie kóty 269 v Poltári-Zelenom, nachádzajúce sa v polohe *Vlčí háj*, resp. *Vlčský háj* (Ožďáni, 2002, s. 41). Aj 2. vojenské mapovanie uvádza názov *Wlčky*

Háj, ale na severovýchod od neho tiež polohu *Stari Hay*, ktorú však už topografické mapy z 20. stor. nezobrazujú. Zaiste nie nezaujímavý je v rámci tohto prehľadu kataster obce Ľuboreč (okres Lučenec). Nad intravilánom tejto obce, podobne ako nad vyššie spomenutou Brezničkou, sa týči vrch *Háj* (kóta 384,6). Druhé vojenské mapovanie tento kopec síce nepomenúva, avšak na súčasných topografických mapách je oronymum *Háj* neprehliadnuteľné. Z tejto výšinnej polohy sa archeologické nálezy z doby popolnicových polí nateraz síce neevidujú, avšak známe sú z intravilánu obce pri kostole (nepublikované, informácia od Gabriely Brežňanovej z KPÚ v Banskej Bystrici), z povodia potoka Ľuboreč (v polohe *Milkino* na mieste súčasnej akumulačnej vodnej nádrže južne od obce – Žebrák, 1982a, s. 315; 1982b, obr. 165: 3; 1983, s. 344 – 345, 350), ale aj z exponovanej výšinnej polohy Lysec (kóta 716,4; Furmánek, 1983, s. 30). Napokon sa možno zastaviť v obci Príbelce (okres Veľký Krtíš), položenej už v regióne Hont, kde sa povrchovým zberom na polohe *Öreg* doložilo osídlenie kyjatickej kultúry (Žebrák, 1982a, s. 316; 1982b, obr. 165: 4; 1983, s. 347 – 348, 350). Uvedené sídlisko nad miestnou časťou Dolné Príbelce sa podľa opisu realizátora prospekcie nachádza na miernom plochom návrší v priestore vinohradov pod kopcom *Kamenná žena*. Zo štúdiá aktuálnych topografických máp je zrejmé, že ide o miesto susediace s polohou *Háje*, ktorú však 2. vojenské mapovanie neuvádza. Archeológia *Hájov* v Príbelciach je zaujímavá aj z dôvodu, že „... staré hrnce...“, z ktorých sa sype popol a rôzne predmety a ktoré sa zosúvajú z pieskovej pôdy do potoka v chotári obce, spomína už Božena Němcová (1859, s. 27). Vychádzajúc z evidencie lokalít z doby bronzovej, ešte dodávame, aj keď v pertraktovanej téme a jej interpretačnej rovine môže ísť o fikciu, že potom existuje celý rad ojedinelých bronzových nálezov z doby popolnicových polí, ktorých presná lokalizácia nie je známa, avšak pochádzajú z obcí s katastrálnymi polohami *Háje*. Z obce Suché Brezovo (okres Veľký Krtíš) pochádza známa bronzová sekera s lalokovitým schodíkom (Paulík, 1965, s. 67), ktorá je typickým produktom metalurgie pilinskej kultúry (Novotná, 1970, s. 42 – 44, tab. 13: 250). Našla sa azda v *Háji*, ktorý sa rozprestiera na západ od intravilánu? Ako vidno, a to v ďalších príkladoch tohto typu z juhu stredného Slovenska už nebudeme pokračovať, ani absencia žiarových pohrebísk či akýchkoľvek nálezov v polohách *Háj* nie je zriedkavá. Vzhľadom na aktuálny stav bádania by bolo vhodné na týchto miestach čím skôr uskutočniť terénnu prospekciu a nadviazať aj na archeologické obhliadky Václava Furmánka (1985) a prieskum z ostatných rokov (Beljak – Beljak Pažinová – Mitáš, 2015). Absencia poznatkov totiž môže zrkadliť aj (či iba) nedostatok vedeckých informácií. Tieto skutočnosti sú však v kontraste s poznaním, ktoré vychádza z archeologického výskumu v regiónoch západného, severozápadného a severného stredného Slovenska, t. j. z priestoru lužickej kultúry (lužického kultúrneho komplexu; Kujovský, 2015, obr. 146). Žiarové pohrebiská a mohylníky slovenskej vetvy lužickej kultúry totiž nemajú väzby na katastrálne polohy *Háj* (Veliačik, 1983, s. 175 – 189), ale na pozadí tohto konštatovania určite nie je nezaujímavý veľký hromadný nález bronzových ihlíc z mladšej

doby bronzovej z polohy *Háj*, ktorý sa našiel neďaleko hradiskového valu na temene svahu porušeného kameňolomom v katastri obce Ovčiarsko (Čurný, 2019, s. 107 – 108; Huttyrová, 1962, s. 133). Možno zopakovať, že o nálezoch bronzových pokladov v „hájoch“ sa zmieňovala už citovaná česká prozaička (Němcová, 1859, s. 23).

Archeologickú rovinu problematiky z hľadiska tematiky nášho príspevku možno zhrnúť takto: Miesta s názvom *Háje*, resp. jeho variantmi, sú v najširšom zmysle slova súčasťou identity kultúrnej krajiny, ktorú človek pretváral a zanechával v nej po tisícročia stopy. Krajiny, v ktorej sa viacnásobne zopakovalo kultúrno-civilizačné prevrstvovanie, sprevádzané zdrojmi, vrcholmi, ale aj pádmi osobitých kultúr (pozri napr. Wiedermann, 2003). Do takejto krajiny patrili aj posvätné hory, háje a mnohé iné miesta s *geniom loci* (viac Podborský, 2006, s. 241, 259, 261, 263). Pravda, miesta tohto typu mali veľký význam nielen pre človeka doby bronzovej v širšej strednej Európe, ale aj pre obyvateľstvo antického sveta (pozri napr. Vidman, 1986, s. 80 – 81). Domnievame sa, že v mnohých prípadoch bol (alebo mohol byť) význam týchto lokalít evidentný aj neskôr.

Doklady existencie žiarových pohrebísk a hromadných nálezov bronzových predmetov, ale aj sídlisk z praveku až stredoveku na lokalitách s oronymom *Háj* sú nielen romantickým dedičstvom zo starožitníckeho obdobia archeológie, ale najmä realitou modernej slovenskej archeológie na Slovensku začiatkom 3. tisícročia. Väzby polôh s názvom *Háj* na archeologicky pozitívne miesta v krajine sme pozorovali i doložili najmä na juhu stredného Slovenska. Pokiaľ máme zodpovedať na začiatku položenú otázku, či oronymum *Háj* indikuje archeologické nálezisko alebo nie, vzhľadom na všetky vyššie citované a zistené skutočnosti možno relevantne konštatovať, že polohy *Háj* sú z archeologického hľadiska prinajmenšom pozoruhodnými miestami, v ktorých výskyt lokalít typu pohrebisko, sídlisko, depot, ojedinelý nález a pod. z rôznych etáp praveku až včasnej doby dejinnej možno očakávať.³ Zdôrazňujeme však, že ide skôr o výrazný signál, ktorý nemožno považovať za pravidlo.

ZHRNUTIE A ZÁVER

Krátky pohľad na lexikálno-sémantickú charakteristiku apelatíva *háj* a proprii *Háj* a vzťah týchto prvkov jazykového systému k mimojazykovej skutočnosti odhaľujú široké spektrum problémov, ktoré svojim vedeckým dielom obsiahol a na ktoré poukázal profesor Vincent Blanár. V oblasti lexikálno-sémantickej rekonštrukcie aplikácia jeho teórie otvára možnosti, ako významovou analýzou prvkov apelatívnej aj propriálnej sféry možno identifikovať potenciálne zdroje ďalšieho objavovania prvkov materálnej kultúry, v našom prípade archeologické nálezy. Vo svojej vedeckej monografii

³ Kompletná evidencia archeologických nálezísk od praveku až po novovek v polohách *Háj* a variantných názvoch je súčasťou databázových systémov Archeologického ústavu SAV v Nitre CEANS (Centrálne evidencie archeologických nálezísk na Slovensku) a ISAU (Informačný systém Archeologického ústavu) (Blažová, 2019).

Teória vlastného mena: status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii
V. Blanár (1996, s. 87) upozornil na potrebu nazerať na vývin vlastného mena z hľadiska jeho formálnych aj sémantických zmien, na oblasť jeho rozšírenia a spôsobov adaptácie, resp. na pôvod a proces jeho vzniku. Toto konštatovanie je tesne späté s jedným z významov, ktorý autor identifikoval v rámci lexikálnosémantickej rekonštrukcie slovesa *hájiť* (ako východiska apelatíva *háj*; pozri Blanár, 1984, s. 78), t. j. „ochraňovať“, „zachovávať neporušené“. Väzba spoločenského fungovania proprií *Háj* s objektom pomenovaným týmto propriom v celoslovanskom meradle (dokazujú to citované etymologické slovníky, pozri vyššie) indikuje pomenovanie priestoru s významom slovanského aj predslovanského, kresťanského aj pohanského kultového miesta vyznačujúceho sa skupinou (pôvodne posvätných) stromov, ktoré bolo zakázané rúbať, pri ktorých veriaci vzdávali úctu predkom, t. j. išlo o druh posvätného, chráneného lesa. Slovanské etnikum si apelatívum *háj* aj propriá *Háj* prvotne spájalo s ochranou kultových miest a s úctou k uloženým pozostatkom predkov, resp. označovalo nimi posvätné hory či menšie lesné porasty – háje – a miesta s *geniom loci* vzťahujúce sa na predkov. Tento kult si zachovávali aj predslovanské civilizácie, ktoré mali v kultúrnych zvyklostiach a obyčajoch vždy miesto pre posvätnosť prírody, ako aj na uctievanie si predkov. Možno, že aj spracovanie oroným v rámci projektu *Lexika slovenských terénnych názvov* (zodpovedná riešiteľka I. Valentová) pomôže identifikovať nielen areálovú distribúciu oroným s konkrétnym motivantom, ale aj povahu či spoločenský status nositeľa pomenovania z kultúrohistorického aspektu.

Vedecké dielo profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc., ktorého sté výročie si aj týmito riadkami pripomíname, sa vyznačuje veľkou poznávacou hodnotou, ktorej aplikácia rozširuje obzor všeobecnojazykovedného bádania a poukazuje na širokú teoreticko-metodologickú sféru jazykovedného výskumu a neohraničený obzor uplatňovania vedomostí v jazykovede aj v interdisciplinárnych výskumoch.

Bibliografia

BALAŠA, Gejza: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Osveta 1960. 116 s. + prílohy.

BALAŠA, Gejza: Praveké osídlenie Gemera. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1965. 20 s.

BEDNÁR, Peter – FOTTOVÁ, Eva – GOGOVÁ, Stanislava – SLIVENSKÁ, Zuzana: Stredoveké opevnené objekty z Divína. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003. Nitra: Archeologický ústav SAV 2004, s. 30 – 31.

BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – MITÁŠ, Vladimír: Stredné a horné Poiplie. Svedectvo archeológie. Archaeologica Slovaca – Monographiae, Varia 2. Nitra: Archeologický ústav SAV 2015. 192 s.

BENKŐ, Lóránd (ed.): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Lieferung 1. Budapest: Akadémiai Kiadó 1992. 226 s.

BERNEKER, Erich: *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. T. 1. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1924. 760 s.

BERNOLÁK, Anton: *Slowár Slowenský, Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský*. Tomus 1. Budae: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825.

BLANÁR, Vincent: *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1984. 216 s.

BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996. 250 s.

BLAŽOVÁ, Elena: *Základné informácie o možnostiach a výstupoch Informačného systému Archeologického ústavu SAV*. In: *Ľudia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločností horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Zborník SNM Archeológia. Supplementum 12. Eds. I. Bazovský – G. Březinová. Bratislava – Nitra: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum – Archeologický ústav SAV 2019, s. 239 – 241.

BOLTIŽIAR, Martin – OLAH, Branislav – PETROVIČ, František: *Historické mapy – zdroj dát pri štúdiu krajiny a jej zmien*. In: *Životné prostredie*, 2013, roč. 47, č. 1, s. 8 – 12.

BOTOŠ, Alexander: *Archeologické výskumy v Gemeri-Malohonte v minulosti. Od najstarších čias až do roku 1918*. In: *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*, 2008, roč. 4, s. 139 – 147.

BOTOŠ, Alexander: *Gemersko-malohontské starožitnosti. Prvé archeologické zbierky GMM*. In: *Múzeum*, 2009, č. 4, s. 46 – 48.

BUDAVÁRY, Vojtech: *Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne (okres Žilina)*. In: *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1938 – 1939, č. 32 – 33, s. 85 – 105.

BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech: *Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939 – 1945*. In: *Historica Slovaca*, 1945 – 1946, č. 3 – 4, s. 260 – 267.

ČURNÝ, Marián: *Neznáma bronzová ihlica z Ovčiarska pri Žiline*. In: *Fragmenty času. Venované Elene Miroššayovej k 70. narodeninám. Štúdiijné zvesti Archeologického ústavu SAV, Supplementum 1 – 2019*. Eds. L. Benediková – G. Březinová – E. Horváthová – S. Stegmann-Rajtár. Nitra: Archeologický ústav SAV 2019, s. 105 – 110.

FURDÍK, Juraj: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba*. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURMÁNEK, Václav: *Kyjatice v archeológii*. In: *Obzor Gemera*, 1976, roč. 7, č. 4, s. 185 – 186.

FURMÁNEK, Václav: *Dražice a Drienčany v pravěku*. In: *Obzor Gemera*, 1977, roč. 8, č. 2, s. 101.

FURMÁNEK, Václav: *Hradiská pilinskej a kyjatickej kultúry na Slovensku*. In: *Archeologické rozhledy*, 1983, roč. 35, č. 1, s. 24 – 32.

FURMÁNEK, Václav: *Archeologický výzkum v Kyjaticích*. In: *Obzor Gemera*, 1984, roč. 15, č. 1, s. 32 – 34.

FURMÁNEK, Václav: *Božena Němcová a archeologie Gemeru*. In: *Obzor Gemera*, 1985, roč. 16, č. 3, s. 173 – 175.

FURMÁNEK, Václav: *Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury*. In: *Slovenská archeológia*, 1986, roč. 34, č. 2, s. 319 – 330.

FURMÁNEK, Václav: Kultúrny komplex juhovýchodných popolnicových polí. In: V. Furmánek – J. Bátora – O. Ožd'áni – V. Mitáš – R. Kujovský – J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Archaeologica Slovaca – Monographiae, Staré Slovensko 4. Nitra: Archeologický ústav SAV 2015, s. 184 – 193.

FUSEK, Gabriel: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Archaeologica Slovaca – Monographiae, Studia 3. Nitra: Archeologický ústav SAV 1994. 384 s.

HARMATOVÁ, Katarína: Breznička. Výskumná nálezová správa AÚ SAV č. 231/61. Nitra 1961.

HUTYROVÁ, Ľudmila: Poklad ihlic z Ovčiarska. In: Vlastivedný zborník Považia, 1962, roč. 5, s. 133 – 136.

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.] Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 s.

JIRÁŇ, Luboš (ed.): Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. 2008. 265 s.

KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (eds.): Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2003. 985 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2009. 344 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 704 s.

KUJOVSKÝ, Rudolf: Lužický kultúrny komplex. In: V. Furmánek – J. Bátora – O. Ožd'áni – V. Mitáš – R. Kujovský – J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Archaeologica Slovaca – Monographiae, Staré Slovensko 4. Nitra: Archeologický ústav SAV 2015, s. 174 – 184.

KUJOVSKÝ, Rudolf – VLADÁR, Jozef: História bádania. In: J. Bujna – V. Furmánek – E. Wiedermann (zost.): Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda. Archaeologica Slovaca – Monographiae, Staré Slovensko 1. Nitra: Archeologický ústav SAV 2013, s. 183 – 197.

LONGAUER, František: Príspevok k archeologickému výskumu Gemera. In: Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1946, č. 36 – 37, s. 95 – 97.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

MAJTÁN, Milan (ed.): Historický slovník slovenského jazyka. 1. zv. A – J. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1991. 536 s.

MITÁŠ, Vladimír: Štnásta medzinárodná konferencia Doba popolnicových polí a doba halštatská. In: Slovenská archeológia, 2016, roč. 64, č. 2, s. 341 – 346.

MITÁŠ, Vladimír: Najstaršie osídlenie obce Lovinobaňa. Svedectvo archeologických prameňov. In: P. Žigo a kol.: Lovinobaňa. História, príroda a spoločnosť. Lovinobaňa: Obecny úrad Lovinobaňa 2019, s. 23 – 44.

NĚMCOVÁ, Božena: Slovenské starožitnosti. In: Památky archaeologické a místopisné, 1859, roč. 3, s. 22 – 27.

NOVOTNÁ, Mária: Die Äxte und Beile in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde IX/3. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1970. 112 s. + tabuľky.

- NOVOTNÝ, Adolf: Biblický slovník. Praha: Kalich 1956. 1406 s.
- OŽDÁNI, Ondrej: Mohylník a praveké sídlisko v Kalinove-Hrabove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. 1. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1981, s. 211 – 212.
- OŽDÁNI, Ondrej: Mohylník a praveké sídlisko v Kalinove-Hrabove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. 2. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1981, s. 423.
- OŽDÁNI, Ondrej: Poltár vo svetle archeologických nálezov. In: J. Alberty et al.: Mesto Poltár. Regionálna monografia. Poltár: Mestský úrad Poltár 2002, s. 39 – 52.
- PAULÍK, Jozef: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 1965, roč. 15, s. 33 – 106.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária (ed.): Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2004. 998 s.
- PODBORSKÝ, Vladimír: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno: Masarykova univerzita 2006. 614 s.
- REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice: Vydavatelství LEDA 2001. 752 s.
- RIZNER, Ľudovít Vladimír (S predmluvou A. Kmeťa): Náleziská starožitnosti v Uhrách. Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1903, roč. 8, s. 24 – 54.
- PECIAR, Štefan (ed.): Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. A – K. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.
- SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 1. A – J. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti 1971. 790 s.
- RIPKA, Ivor (ed.): Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. A – K. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 936 s.
- SNOJ, Marko: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Modrijan 2003. 1024 s.
- TOMÁŠIK, Samo: Pamätnosti Gemersko-Malohontské. Digitalizátor: Viera Studeníčová, Silvia Harcová, Alena Kopányiová, Michal Belička, Ivana Hodošiová, Zuzana Babjaková, Dorota Feketeová, Michaela Dofková, Nina Dvorská, Jozef Vrábel, Christián Terkanič, Zdenko Podobný, Eva Lužáková, Simona Reseková, Filip Pacalaj, Ivana Gondorová, Robert Zvonár. Zlatý fond denníka SME 2009. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1076/Tomasik_Pamatnosti-Gemersko-Malohontske/1. [cit. 6. 8. 2020].
- VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Zv. 1. Moskva 1986. 576 s.
- VELIAČIK, Ladislav: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca II. Nitra: Archeologický ústav SAV 1983. 260 s.
- VETERÁN: O pálení mrtvol za časov pohanských. In: Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1904, roč. 9, s. 23 – 34.
- VIDMAN, Ladislav: Od Olympu k Panteonu. Antické náboženství a morálka. Praha: Vyšehrad 1986. 160 s.
- WIEDERMANN, Egon: Civilizačné vrstvy krajiny. In: Studia Historica Nitriensia, 2003, roč. 11, s. 303 – 309.
- ŽEBRÁK, Pavel: Výsledky terénneho průzkumu na jihu středního Slovenska. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981. 1. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1982, s. 315 – 318.

ŽEBRÁK, Pavel: Výsledky terénního průzkumu na jihu středního Slovenska. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981 2. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1982, s. 447.

ŽEBRÁK, Pavel: Archeologický průzkum jihu středního Slovenska v letech 1981 – 1982. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 1983, roč. 20, s. 339 – 355.

Internetové zdroje

Arcanum. Mapire – Historical Maps Online [online]. © Arcanum Adatbázis Kiadó [cit. 18. 8. 2020]. Dostupné na: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.

Geoportál. Katastrálne mapy – Kataster nehnuteľností/ZBGIS [online]. © Geodetický a kartografický ústav Bratislava [cit. 20. 08. 2020]. Dostupné na: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa>.